

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Димка Василева Савова,

по Конкурс за заемане на академичната длъжност „професор“ във Факултета по славянски филологии на Софийски университет «Св. Климент Охридски»,

професионално направление 2.1. Филология (Български език – Приложна лингвистика), обявен в ДВ, бр. 67 от 09.08.2024 г.,

с единствен кандидат доц. д-р Мирена Атанасова Пацева

Научното жури на конкурса, в което участвам, е назначено със заповед № РД 38 – 587 от 24.09.2024 г. на Ректора на СУ ”Св. Климент Охридски”.

1. Кратка информация за кандидата в конкурса.

1.1. Образование:

Мирена Атанасова Пацева е завършила 91. Немска езикова гимназия в София. Следва в Софийския университет, в специалност Българска филология. След завършване на специалността с магистърска степен придобива и втора магистърска степен – по История и теория на културата в Историческия факултет на Софийския университет. Научна степен „доктор“ в областта на общото езикознание, социолингвистиката и психолингвистиката придобива в Института по езикознание на Руска академия на науките, РАН. Още на този етап Мирена Пацева вече владее немски и руски език, вероятно и английски, което ѝ дава свободен достъп до световната научна литература.

1.2. Заемани длъжности

Мирена Пацева започва кариерното си развитие като референт в Международния отдел на Софийския университет, но скоро започва да води и часове по български език на хонорар в същия университет. Има едногодишен опит и като научен сътрудник в Лаборатория по лингвистично моделиране към БАН. От 1999 г. е асистент в катедрата по Съвременен български език като чужд, а понастоящем е доцент в същата катедра. Била е лектор по български език и култура в Делхийския университет в Индия, а по-късно – и в

университета „Македония“ в Солун, Гърция. Използва лекторатите, за да разшири своите езикови познания с усвояване в немалка степен на гръцки език и на санскрит, както и за да установи научно сътрудничество с лингвисти от тези страни.

2. Преподавателски опит - лекционни курсове и семинарни занятия. Научно ръководство

От 1997 г. до днес доц. Пацева води лекционни курсове в различни области от лингвистиката. През първите години темите на лекциите ѝ са свързани с културата и антропологията, с когнитивната лингвистика и психолингвистиката, с разбирането и говоренето като когнитивни процеси. Другата сфера на интересите ѝ е свързана с методиката на преподаване на българския език и изработването на учебни пособия в съответствие с общоевропейската езикова рамка. Третото направление на лекционните курсове е свързано с фонетиката, прозодията и словесното ударение. В тази област е и представеният за обсъждане хабилитационен труд на Мирена Пацева.

Като семинарни занятия от 1993 г. досега води български език като чужд на всички нива, в няколко факултета на Софийския университет и по програма Еразъм. Няколко години води занятия и по общо езикознание.

Била е научен ръководител в изготвянето на 4 защитени магистърски тези и една докторска дисертация.

3. Научна дейност

3.1. Специализации

Мирена Пацева има 10 специализации из областта на когнитивните науки, гръцкия език и култура и санскрит, специализация по въпроса за Фонологично-морфологичното взаимодействие (т.е. из областта на обсъждания хабилитационен труд) и др. Била е или понастоящем е член на 4 научни организации, повечето международни.

3.2. Научни проекти

Мирена Пацева е участвала или е била ръководител на общо 16 научни проекта, от които е била ръководител на 4 национални проекта и на един на Европейската комисия. Проектите са най-вече из областта на преподаването на българския език като чужд,

включително изготвяне на учебници, и на междуезиковите контакти, както и на прозодични аспекти на езици с лексикално акцентуване.

3.3. Участие с доклади на научни конференции

Мирена Пацева взема активно участие в научни конференции, което от 2012 до тази година се изразява в доклади на 37 конференции, преди всичко из областта на преподаването на българския език, и по-конкретно на неговите прозодични и фонетични специфики, за чужденци.

3.4. Рецензентска и редакторска дейност

Рецензент е в 5 периодични научни издания, както български, така и международни. Редактор е на 5 реферирани издания.

3.5. Научни публикации:

В материалите за конкурса са приложени два списъка с публикации: на всички публикации, генериран в системата „Авторите“, и списък на публикациите, представени за участие в конкурса.

Темите на разработките са показателни за посоките на научните интереси на Мирена Пацева. Подбрала съм по една статия, която да представя всяка от тях.

ПРОЗОДИЧНИ АСПЕКТИ НА ПРОИЗНОШЕНИЕТО НА УКРАИНСКИ СТУДЕНТИ, ИЗУЧАВАЩИ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД (в съatorство с Е. Пуневска)

В статията е представено изследване, основаващо се на акустичен анализ на прочетено от участниците – украинци и бесарабски българи - изречение, извършван от специализирана програма. Съпоставят се речевите показатели на техния прочит с речеви показатели при прочит от носител на българския език. При съпоставката се открояват отклоненията в произношението и се набелязват проблемни групи отклонения, които да се преодоляват по-нататък. Статията е нагледен пример как може да се работи за установяването на връзка между научните изследвания и практиката на обучението по чужд език – чрез коментирание със студентите на резултата от звукозаписа на техния изговор и сравняването му с изговора на носители на езика.

РАЗКАЗЪТ В ДЕЙНОСТНО ОРИЕНТИРАНОТО ОБУЧЕНИЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК КАТО ЧУЖД

Статията е посветена на проблем от областта на методиката – обсъжда се конкретен метод за ефективно обучение по български език като чужд. Описва се опитът от практическото му приложение и се потвърждава неговата резултатност.

ЗА ПАМЕТТА И ПРИРОДАТА НА ДУМАТА В ДРЕВНОИНДИЙСКИЯ ФИЛОСОФСКО-ЛИНГВИСТИЧЕН ТЕКСТ НА БХАРТРИХАРИ

В статията е отразена друга линия от езиковедските интереси на Мирена Пацева – интересът ѝ към древноиндийската философия на езика. В работата се разказва и анализира, като се сравнява и с аналози от Древна Гърция и от нашата съвременност, учението на един от древноиндийските философи, който постулира в съответствие с източната традиция първенстваща роля на думата над знанието, паметта и идеите.

ЕЗИК И ЕМОЦИИ: ЕКСПЕРИМЕНТАЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ

Една също важна линия от дългогодишните интереси на Мирена Пацева е представена в статията ѝ за езика и емоциите, където авторката се занимава с проблем, свързан с човешката психика, възприятията и когнитивните процеси. Както повечето нейни статии, и тази въвежда в темата чрез интригуваща информация, в случая – от областта на невропсихологията, след което се представя пилотно изследване, проведено от авторката. В него тя проверява своята теза за организиране на емоциите в семантично поле, основаващо се на прототипно ядро, като го свързва и с добре проучената система на цветовете. При отчитане на резултатите откроява и разликите в отговорите, свързани с половата принадлежност на анкетираните.

Представените от кандидатката публикации я характеризират като широко ерудиран и прецизен в изследванията си учен.

5.2. Учебници

Мирена Пацева е автор или съавтор на няколко учебника по български език като чужд за различни нива, както и на учебна антология на българската литература.

5.3. Монографии

Кандидатката има 5 монографии (без тази, която е подложена на обсъждане) и един речник – Хинди-български фразеологичен речник,

4. Монографията, обсъждана във връзка с този конкурс.

Монографията на Мирена Пацева се състои от увод, четири глави, заключение, библиография (с впечатляващ обхват от 341 цитирани заглавия на шест езика, значителна част от които са публикувани през последните години) и индекс на термините.

Първа глава въвежда в теоретичната рамка на изследването, в нея е очертан проблемът за взаимодействието между прозодия и морфология, което не е еднотипно в различните езици. Авторката намира сред тях мястото на българския език, като използва три традиционни противопоставяния по отношение на ударението, според които българският се определя като език с лексикално ударение за разлика от езиците с фиксирано (или предвидимо) ударение, определяно от фонологично правило. Освен това, ударението в българския език е определено като нечувствително към тежестта на сричката (т.е. към затворена, съответно, отворена сричка). И трето, българският език е неопределен език, няма т.нар. акцентна област, която да определя броя на сричките, където то може да се появи.

В главата се прави един изключително обхванат и информативен преглед на съществуващата литература по въпроса за взаимодействието между морфология и прозодия, от гледна точка на най-новите постижения на филологическата наука, с акцент върху невролингвистичните и особено върху психоллингвистичните изследвания. Авторката запознава читателя с различни мнения за типологията на морфемите според акцентните им характеристики и приема делението на морфемите на акцентно маркирани и немаркирани с уточнението, че класификацията на акцентно маркираните е специфична както за отделните езици, така и за отделните лексикални класове.

В изложението си по-нататък авторката представя как са отразени прозодичните и морфологични аспекти на акцентуването в модели на речево пораждање и възприемане на речта в някои психоллингвистични анализи, а също и в съвременни езиковедски изследвания. Прави особено впечатление умението на авторката да изгради една обща методологическа структура от цялото изобилие на автори и гледни точки и да бъде

последователна в нейното прилагане към материала си от българския език. В тази обща структура се откроява значението, което Мирена Пацева отдава на формализираните експликативни средства. Авторката се спира на апарата, изработен в т.нар. теория на оптималността, и по-точно на три нейни съвременни варианта. Запознава подробно читателя с развитието на теорията на оптималността и с основните ѝ положения. Основният принцип в тази теория е принципът, според който „се формулират общи ограничения (констрейнти), които по дефиниция са нарушаеми, за разлика от правилата. Тяхното подреждане (ранжиране) очертава спецификата на конкретния език“ (84 стр.).

Към тази глава може да се отправят две дребни забележки относно формалната ѝ страна. Първата е, че изложението натежава заради прекомерната употреба на чуждоезични термини, а втората е, че някои използвани от авторката термини получават своята дефиниция не в самото изложение, а под линия (таква са напр. термините *мора* (42 стр.) и *метрифицирам* (88 стр.), или пък не са съвсем последователно обяснени.

Във втора глава се очертават прозодичните и акцентни характеристики на различните видове морфемни. Анализът започва с открояване спецификите на коренните морфемни, разделени, според теорията на взаимодействието на Ревитиаду, в три основни групи: 1) маркирани като акцентувани корени, 2) маркирани като неакцентувани или постацентувани (т.е. такива, при които акцентът е след тях) корени – те изместват ударението извън своята област; 3) немаркирани корени, които позволяват изместване на ударението (напр. в среден род множествено число: *блáто* – *блатá*). Подялбата е илюстрирана чрез формализация с въведените в първа глава термини и видове ранжиране.

По-нататък вниманието на авторката се насочва към акцентуването на префикси и префиксоиди. На базата на анализ, който се изгражда върху широко застъпен преглед на съществуващата по отношение на българския език литература, Мирена Пацева констатира особености на префиксите, разделени според категориалната принадлежност на думите. Спира се на типологичните деления на представките, като възприема набелязаната в най-нови изследвания подялба на лексикални (които добавят специфично значение към значението на основата) и надлексикални (които не променят съществено значението ѝ), както и на вътрешни (по-близо до корена) и външни префикси. Разглежда структурата на прозодичната (акцентната) дума. Спира се и на закономерностите при подялбата на

срички и обобщава, че по принцип глаголните представки не се ресилабифицират (т.е. не променят със своето включване границата на сричките), което ги определя като некохерентни (с коренната морфема). Авторката свързва това наблюдение с констатацията, че представките при глаголите и при повечето отглаголни съществителни са и акцентно неутрални – „не могат да „изтрият“ главното ударение от основата и/или да го преместят“ (120 стр.). Представките, които се добавят към имена и към наречия, обаче не са хомогенни по отношение на акцентуването. Някои от тях могат да се обособяват фонетично спрямо прозодичната дума и да претърпяват усилване. Мирена Пацева изследва тази възможност с пилотно изследване, което показва, че докато при надлексикалните представки не може да се говори за усилване на префикса, при лексикалните се допуска разколебаване на доминиращата изявеност на гласната под главното ударение за сметка на повишаване на показателите на гласната от префикса.

Авторката се спира специално на префиксите при съществителни с нулев суфикс, които най-често са образувани от префигирани глаголи. Съществителните могат да бъдат от женски и от мъжки род. При съществителните от женски род често се наблюдава преместване на ударението наляво в сравнение с ударението в мотивиращия глагол, което авторката обяснява с ефекта на антиомофонията, т.е. ударението служи за разподобяване на глагола и съществителното. При съществителните от мъжки род има по-изразена нехомогенност, което авторката обяснява с причини от различен характер, включително и психолингвистични.

В следващ раздел на тази глава Мирена Пацева разглежда акцентуването на суфиксите за образуване на съществителни. Извършен е много подробен анализ на езиковия материал с цел да се провери дали за българския език е вярна тезата, че акцентните контрасти са вътрешно присъщи характеристики на суфиксите. Авторката приема опозицията ‚маркирани – немаркирани‘ суфикси, предложена от Ревитиаду, но, за съжаление, не я представя в началото в ясен вид, което е необходимо според мен, особено за понятието за немаркираност на морфемите. Следвайки други разработки за българския език, тя разпределя прегледа на суфиксите по ономасиологичен структурен тип и започва с мутационните категории. Мирена Пацева обхваща тази изключително многообразна система от суфикси, като последователно прилага към всяка група един и същ тип анализ,

който завършва с илюстративна таблица и с обобщение, и по този начин улеснява читателя в проследяването на анализа. Бих попитала авторката дали не е по-добре при *nomina attributiva* (ср.165-166) за суфиксите *-éц*, а също и *-йк/ -нйк* под ударение, да приложи като обяснение за това, че поемат ударението при някои случаи, констатацията, че в тези случаи става дума за едносрични без суфикса форми (*светéц, храбрéц; смешнйк*), а оттам и за действието на метричен фактор. В обобщението си за групата Мирена Пацева свързва по-честата маркираност на суфиксите с акцент с обстоятелството, че те променят категориалната принадлежност на мотивиращата дума и имат функция на *глава*, което предизвиква тяхната акцентна изявеност. Докато при следващата група суфикси – транспозиционните – макар че отново е налице промяна на категориалната принадлежност на мотивиращата дума (*живея - живеене*) под влияние на суфикса, онтологичният статус на названието не се променя, затова повечето домашни транспозиционни суфикси не поемат ударението. Така се демонстрира взаимната обвързаност на акцентната изявеност и семантиката (словообразователна и лексикална).

Накрая авторката се спира на модификационните суфикси. Отбелязва, че те заемат междинна позиция между деривационните суфикси и окончанията, като стоят по-близо до суфиксите. А в това си качество те могат да бъдат *глава* на лексикалната единица, но въпреки това най-продуктивните сред тях са немаркирани, а акцентуваните единици са непродуктивни.

По-нататък Мирена Пацева си поставя и някои по-общи теоретични въпроси по отношение на наставките.

Следващата морфема, чиито акцентни характеристики се разглеждат в книгата, са съединителните морфем (интерфиксите). Авторката отбелязва, че в българския език те не носят ударение и свързва това обстоятелство с функцията им единствено като структурен елемент без свое значение, което отново потвърждава обвързаността на акцентуването в българския език със семантиката.

Отделен раздел е посветен и на окончанията при съществителните имена, чиято акцентна реализация в българския представлява „пъстра картина“, по думите на авторката. Причините за това разнообразие Мирена Пацева открива в различни сфери. Те могат да бъдат обяснявани с влияние на съществуващите още в праславянския език различни

акцентни парадигми. В една голяма част акцентните разновидности са обяснявани от авторката в духа на теорията на водещата роля на *главата* на Ревитиаду. Тази теория се прилага достатъчно непротиворечиво спрямо българския материал, като отчита приемането, че в непроизводни думи *глава* е коренът, а в производни – суфиксът, което означава, че акцентно маркираните окончания не могат да бъдат водеща *глава* и че те могат да реализират акцентните си характеристики само с немаркирани корени и основи. Маркирани с неакцентуваност са окончанията за бройната форма и за звателните форми. А единственото окончание, маркирано като акцентувано, е окончанието -а за ср.р. мн.ч., което се приема за израз на генерализация на славянска архетипна форма. Интересна е идеята на авторката за връзката между зависимия статут, свързан с преобладаващата неудареност на окончанията в българския език (съответно – тенденцията за изместването на ударението напред), и активизирането на аналитичните тенденции в езика.

В края на втора глава Мирена Пацева се спира на членните морфеми, като ги определя като акцентно немаркирани, но с определени изключения, а именно: всички съществителни от женски род на съгласна и около 10 % от едносричните съществителни от мъжки род. Като причина за тези изключения авторката посочва отнесеността на отделните думи към различни акцентни парадигми в праславянския период.

В заключение към главата Мирена Пацева изтъква, че тезата за вътрешно присъщи акцентни характеристики на морфемите е средишна за интерактивния подход, при който се отчита взаимодействието между морфология и прозодия, като подчертава, че тази хипотеза има характер на тенденция, а не на строг закон. И това е според мен по-адекватният подход към сложни езикови явления с голяма вариативност.

Макар че по принцип в българския език ударението е лексикално и се реализира предимно като специфична характеристика на отделните морфеми, авторката, като следва изследвания на други езици с такова ударение, търси и влияние на фонологичния фактор върху ударението, пита се дали в езика ни е налице метрична организация на речта, метрична рамка на думата. Съвсем логично най-изчистен вид това явление придобива в лексикални единици без ясна морфологична структура, затова Мирена Пацева посвещава третата глава на книгата си на акроними, детска реч, хипокористики и заемки. Спира се най-напред на акронимите, като използва речникови данни за тяхното ударение, но заедно

с това прилага и анкета за продуктивно изследване на изговора им. Наблюденията показват, че мястото на ударението се влияе от типа на крайната сричка (лека или тежка), което авторката тълкува като отражение на структурен и честотен фактор. Структурният фактор ограничава тази зависимост само до крайната сричка. Честотният фактор означава, че акцентните характеристики на акронимите отразяват акцентното разпределение в класа на съществителните изобщо, обобщените акцентни тенденции в езика. При тяхното произнасяне се активират налични в езика акцентни и структурни модели. Това твърдение се потвърждава и от наблюденията върху началната детска реч, за която авторката обобщава, че в нея, когато на практика морфологичният фактор не е релевантен, предпочитана е двусричковата структура с начално ударение, т.е. моделът на мораичен, или сричков хорей. При българските хипокористики е водещ същият модел. Накрая Мирена Пацева изследва акцентната адаптация на гръцките заемки в българския език и установява, че ударението на заемките не се променя преди всичко когато е налице пенултимно акцентуване при имената от женски род на гласна и ултимно ударение при имената от мъжки род, които завършват на съгласна. На базата на анализ на думите със заетия суфикс -и(я), чиято акцентна характеристика варира, се откроява ролята и на друга взаимовръзка – между прозодията и лексикалните класове и групи, които тя маркира, т.е. между прозодията и семантиката.

В четвърта, и последна, глава Мирена Пацева се спира върху второстепенното ударение при сложните съществителни имена, за което се твърди, че може да осветли метричната организация на езика. За разлика от главното ударение, второстепенното варира в зависимост от редица фактори (произход на думата, честота на употреба, темп на говорене и др.).

В първата част на главата авторката формализира тенденциите в акцентуването на сложните съществителни чрез система от ограничения (констрейнти). Изразява тезата, че наред с тенденцията на реализиране на акцентната характеристика на доминиращия компонент при сложните съществителни паралелно действат и метрични закономерности, които се конкурират със споменатата тенденция. Авторката си задава въпроса защо в някои случаи, като *главнóго*, мотивиращата основа няма ударение (*ногá*, *нозé*), а компонентът в сложното съществително има. Както и в цялата обяснителна част на

изследването, и тук авторката постулира не строго правило, а нарушаемо водещо ограничение главното ударение да е върху *главата* на комплексната единица, независимо че нарушава останалите ограничения от по-ниски позиции. Напр. водещото ограничение се нарушава в сложни съществителни без съединителна морфема (*Атанáсовден*), защото става водещо друго ограничение. При този тип словообразуване – лексикално-синтактичното, срastването – има ограничение за запазване на акцентната характеристика на фразата и така се проявява *постлексикалното* акцентуване. Авторката предлага формализирана схема на подреждане на ограниченията при сложни съществителни с едно ударение и при сложни съществителни с допълнително ударение. Откроява позицията, която се явява потенциална метрична позиция за усилване на началната сричка.

Във втория параграф на главата Мирена Пацева разглежда това начално допълнително усилване, което е проява на метрично акцентуване, и си поставя въпроса дали става дума за проявление на тенденция към бидирекционално акцентуване (главното ударение при него се подравнява по дясната граница, а допълнителното – по лявата). С тази цел провежда перцептивни тестове за оценка на началната изявеност и на проявлението на метрично акцентуване, както и акустични измервания. Изследователката фокусира вниманието си по-конкретно върху случаите, когато допълнителното усилване се появява, въпреки че съответната мотивираща основа не е акцентувана. Защото именно тогава природата на това акцентуване не е лексикална, а е метрична, и то в език като българския, където този вид акцентуване не е изявено.

Резултатите от тестовете потвърждават появата на начално усилване в многосрични единици с разстояние от четири, три и по-рядко от две срички от главното ударение, което намира израз и в акустичните измервания. Авторката предполага, че в българския език при сложните многосрични съществителни в определени условия има тенденция за оформяне на хореична стъпка, изравнена отляво, но я тълкува (на 394 стр.) по-скоро като постлексикална закономерност (т.е. свързана с акцентната характеристика на цялата фраза), отколкото като бидирекционално акцентуване. (Във връзка с това у мен възникна известно колебание, когато на стр. 400 прочетох: „Резултатите на анализа на началното второстепенно ударение подкрепят хипотезата за очертаване на

бидирекционална акцентна тенденция“, макар и с уточнението „само в определени случаи“).

Авторката завършва главата с някои обобщения, а именно: 1) метричната стъпка, характерна за българския език, е хорейчната, като подчертава, че стъпковата организация не може да обхване цялостно българската реч. Тя е само тенденция, която включва действието на нарушаеми ограничения и се проявява като немаркиран член в опозицията между хорейчна и ямбова стъпка. Освен това, по отношение на ударението тя подчертава, че метричното ударение в език с лексикална акцентна система, какъвто е българският, никога не е напълно независимо от лексикалния и морфологичния фактор.

Монографията завършва със заключение, което е максимално (и оптимално) информативно, напълно адекватно синтезира изложението и очертава ясна и пълна представа за взаимодействието между морфология и прозодия при акцентуването на съществителните в българския език.

И така, обсъжданата монография представлява подробно и задълбочено изследване на слабо проучена област. Особено нейно достойнство е всеобхватният поглед върху най-съвременните теории в областта на прозодията, основаващи се на достиженията на когнитивните науки, както и изграждането върху тяхната база на един добре функциониращ модел, който се основава на достатъчно гъвкав механизъм, особено подходящ за изследването на акцентуването. От друга страна, в обсъждания труд езиковият материал на българския език е изследван в пълнота, със задълбочено познаване на цялата съществуваща литература по въпроса. Изработеният модел се прилага последователно, като са използвани и експериментални средства от различен характер.

Бих препоръчала на авторката да продължи своите научни занимания по темата в съпоставителен план, защото това би довело до открояването на много интересни типологически закономерности.

Имам дребни критични забележки (освен посочените по-горе), напр.: на стр. 236 за наставките *-инец* и *-инка* се твърди, че само в два случая ударението се поема от разширението *-ин*: *грузинец* и *кубинец*, но не е споменато названието *украинец*. Освен това, може би липсата на обяснение е причина за моето недоумение защо в думата *во(да)* да

става дума за „дегенеративна хореична стъпка“ (103 стр.) със съответни последици във формализирането, а не за ямбова стъпка, както е при *за.кóн* (73 стр.). Тези и още някои съвсем дребни неясноти, разбира се, не могат да повлияят върху подчертано положителното ми впечатление от обсъжданото изследване на Мирена Пацева.

5. Общо заключение

Въз основа на гореизложеното давам категорично положително заключение за избор на доц. д-р Мирена Пацева по конкурс за „професор“ по професионално направление 2.1. Филология (Български език – Приложна лингвистика).

Доц. д-р Димка Савова

София, 14.11.2024 г.